

Исакова Т.Ж., Бекматова Ж.Т.

**ЖАЗМА КЕП ЖАНА КЕПТИК ИШМЕРДҮҮЛҮКТӨГҮ УЛУТТУК
МЕКТЕПТЕРДЕГИ ОКУУЧУЛАРДЫ ТУУРА ЖАЗУУГА, СҮЙЛӨӨГӨ
КӨНҮКТҮРҮҮ**

Исакова Т.Ж., Бекматова Ж.Т.

**НАУЧИТЬ УЧЕНИКОВ НАЦИОНАЛЬНЫХ ШКОЛ ПРАВОПИСАНИЮ,
ПОСТАНОВКЕ И КУЛЬТУРЕ РЕЧИ**

T.Zh. Isakova, Zh.T. Bekmatova

**TEACH STUDENTS OF NATIONAL SCHOOLS SPELLING,
SPEECH AND SPEECH CULTURE**

УДК: 371/65.9

Макалада улуттук мектептерде бөтөн тилди үйрөнүп жаткан окуучунун сүйлөө кебин өстүрүүдө көмөк көрсөтүүчү кептик ишмердүүлүктүн бир түрү жазма кеп боюнча окуучуларды машыктыруучу көнүгүүлөр системасы, жана өз оюн бөтөн тилде жаза билүүгө жазылуучу диктанттык көнүгүүлөр менен иштөөсү берилет.

Негизги сөздөр: жазуу, көнүгүүлөр, оюнду билдирүү, ишмердүүлүк.

В данной статье даются письменные, тренировочные упражнения для развития речи учащихся, которые изучают кыргызский язык в национальной школе, также при помощи данных упражнений они могут письменно передать свои мысли на изучаемом языке.

Ключевые слова: письменность, упражнения, передача мысли, деятельность.

This article deals with the writing, training exercises for development of pupils speaking skills, which study Kyrgyz language in national schools, also with the help of given exercises they can give their own opinions in writing form in learned language.

Key words: *writing, exercise, predacha, idea, activity.*

Бөтөн тилди үйрөнүп жаткан окуучунун сүйлөө кебин өстүрүүдө көмөк көрсөтүүчү кептик ишмердүүлүктүн дагы бир түрү жазма кеп болуп эсептелинет.

Жазма кептин табиятын түшүнүү үчүн адегенде “жазуу” жана “жазма кеби” деген түшүнүктөрдү бири-биринен айырмалап билүү зарыл. Көпчүлүк илимий-методикалык адабияттарда бул түшүнүктөр чаташкан абалда биринин ордуна экинчиси колдонулуп кеткен учурлар кездешет.

Жазуу бул бөтөн тилдин графикалык өзгөчөлүгүн өздөштүрүү, аны жаза билүү дегендикке жатат. Орус тилинен жана тектеш тилдеринен айырмаланган кыргыз тилинин графикалык өзгөчүлүгү негизинен Ө,У,Ң тамгалары жана созулма үндүүлөр болуп эсептелинет. Анткени тамгаларды туура жазуу техникасын өздөштүрүү – жазуу деген түшүнүктү ичине камтыйт.

Ал эми жазма кеп ага караганда кенен түшүнүк. Жазма кеп – жазуу формасында кеп жаратуу дегендикке жатат да, графикалык өзгөчөлүгүн өздөштүрүү менен чектелбей, бөтөн тилдеги

жазуу кеби ошол тилде жазуу формасында пикир жарата билүү процесси менен тыгыз байланышта.

Жазуу кебинин өзгөчөлүгү анын жаралышында коммуникациялык шериктин жоктугу менен түшүндүрүлөт. Жазуу формасында кеп жаратып жаткан киши өзүнүн кебинин мазмунун, формасын кенен, өз каалгандай мөөнөттө ойлоноууга мүмкүнчүлүк алат. Жазылган текстти ондоого, кайра жазууга, өзгөртүүгө шарт түзүлөт. Бул жагынан алып караганда жазууга үйрөтүү, сүйлөөгө үйрөтүүгө караганда жеңилдей сезилиши мүмкүн. Жазуу кеби өзүнүн формасы жагынан көрсөтмөлүү келет. Жазылган текстке окуучу бир нече жолу кайрыла алат. Бирок, жазуу формасындагы кептик туунду ойлоо процессинин натыйжасы. Демек, бөтөн тилде ойлоно алган окуучу ошол тилде жазма кебин жарата алат. Ошондуктан, жазма кеп ички кептен келип чыгат да, сырткы кеп менен ойлоноуну байланыштырат.

Жазма кеби да кептик ишмердүүлүктүн бардык түрлөрү менен байланышат.

1. Жазма кеп – жазуу формасында сүйлөө.
2. Окуучу окуган чыгарманын негизинде (сочинение, изложение, конспект ж.б.) жазса, анда бул жазуу формасындагы окуу болуп эсептелинет.
3. Лекция, баяндама, теле угуу менен жазылган кептик туунду-жазуу формасындагы угуу.

Жазма кеп кептик ишмердүүлүктүн бардык түрлөрү менен тыгыз байланышта болуу менен бирге аларды терендетүү, бекемдөө касиетине ээ. Буга атайын изилдөөнүн жыйынтыгы далил боло алат. Изилдөөчүлөрдүн эксперименти боюнча жаңы сөздөрдү жазуу менен коштоп үйрөткөндө 91 пайызы, жазбай оозеки үйрөткөндө 58,7 пайызы окуучулардын эсинде калат. Ошондой эле жазуу менен коштолгон окуу, угуу маалыматы терең жана бекем өздөштүрүүгө шарт түзөт.

Бөтөн тилди үйрөтүү процессинде жазма кептик ишмердүүлүгү өз функциясын аткаруу үчүн окуучуларды ага үйрөтүү зарыл. Бөтөн тилдеги жазуу көндүмүнүн пайда болушу кептик ишмердүүлүктүн башка түрлөрүнө караганда ар бир топ татаал. Анткени бөтөн тилде жазуу окуучунун лексикалык, грамматикалык билим деңгээлин гана эмес, анын орфографиялык сабаттуулугун, жазма кепке таандык китептик стилди өздөштүрүүсүн талап кылат. [1,

3-б.]. Ошондуктан азыркы методикада бөтөн тилде окуучунун жазма кебин калыптандыруунун спецификалуу көнүгүүлөр системасы иштелип чыккан. Алар негизинен машыктыруучу жана кептик көнүгүүлөр болуп экиге бөлүнөт:

Машыктыруучу көнүгүүлөр системасы окуучунун өз оюн бөтөн тилде жаза билүү ишмердүүлүгүнө даярдоо максатын көздөйт. Мындай көнүгүүлөрдү аткаруу менен окуучулар даяр кептик материалды имитациялоо (тууроо), ордун алмаштыруу, кыскартуу, толуктоо, кеңейтүү, трансформациялоо, тандап алуу, которуу иштерин аткарышат. Мындай көнүгүүлөрдүн айрым үлгүлөрүнө токтолобуз. Машыктыруучу көнүгүүлөр менен иштөөдө мугалим окуучулардын кызыгып угуусун арттыруу үчүн сабакка оюн элементин киргизсе болот. Айталы, “Ким сабаттуу”, “Ким сөзгө бай” деген оюн менен окуучулардын арасында таймаш уюштурса болот. Оюндун шарты боюнча берилген тамгаларды пайдаланып, ким сөз таба алса жана туура жазса ошол таймаштын жеңүүчүсү болот. Мисалы: а, б, к, ш, ч, у, т, й, ү деген тамгалар доскага жазылып, белгилүү убакыт берилет. Окуучулар аларды катыштырыш сөз курашат. Ким тамганын санынан көп сандаган сөз курап, аны туура курап, аны туура жазса, ошол таймаштын жеңүүчүсү болот. Көрсөтүлгөн тамгалар менен төмөнкү сөздөрдү куроого мүмкүн: ак, аш, ач, ой, ай, ат, аба, ата, уй, Чүй, каш, кат, куш, күт, бак, бай, бүт, чач, түш, таш, баш. (тогуз тамга менен 22 сөз куралды). [2, 164 б].

Жөнөкөйдөн башталган бул оюнду улам татаалдантуу менен окуучулардын бөтөн тилди үйрөнүүгө болгон кызыгуусун артырууга болор эле. Кийинки этаптарда сөздүн саны гана эмес, анын сапаты да эске алына баштайт, башкача айтканда, ким көп муундуу сөз же сүйлөм кураса, ошол таймаштын жеңүүчүсү болот. Кыргыз тилиндеги үндүүлөргө д, к, г, л, н, з, р, т тыбыштарын кошуп, көп муундуу сөздөрдү жазгыла жана сүйлөм түзгүлө – деген тапшырма берүү менен мугалим окуучуларды чакан текст түзүүгө жетелей алат. Мисалы, акын, кыргыз, эли, улуу, тирүү, ырлар, күүлөр, бакыт, баалуу, түбөлүктүү, залкар. Куралган сөздөрдүн базасында окуучуларга кыргыз элинин таланттуу адамдары жөнүндөгү чакан текстти жаратууга болот.

Мындай көнүгүүлөр аркылуу мугалим окуучуларынын кыргыз тилиндеги ө, ү тамгалары, созулма үндүүлөр жөнүндөгү билимин, аларды туура жазуу билгичтигин тереңдетүүгө жетишет. Окуучуларды жазма кепке машыктыруучу көнүгүүлөр системасында балдардын табиятына жараша табышмак элементин сабакка пайдалануу, айрым жеңил кроссворддорду түзүүгө кеңири орун берилет. Мындай көнүгүүлөр менен окуучулар кыргыз тилине таандык ө, ү, ң тамгаларын, созулма үндүүлөрдү туура жазууга машыгышат. Мугалим чыгармачылык менен иштеген шартта кроссворд табууну мындан кызыктуу формаларын пайдалана алат. Жазууга машыктыруучу көнүгүүлөр системасындагы көчүрүп жазуу, бөтөн тил окутуу методикасындагы көптөн

бери колдонулуп келе жаткан иш формасы. Бирок, көчүрүп жазуу окуучунун чыгармачыл ойлоосуна таасир этпесе, анда андай жазуу жөн гана бөтөн тилдеги тыбыштардын графикалык чиймесин чийүүгө тете. Деги эле бөтөн тилде жазууга үйрөтүүчү көнүгүүнүн кандай түрү болбосун ал окуучунун ички кебине таасир эткенде гана өз функциясын аткара алат. Ушул көз караштан алып караганда азыркы практикада колдонулуп жаткан окуу китептери да кайра иштөөгө муктаж.

Көчүрүп жазуучу көнүгүүлөр бөтөн тилди окутууда окуучулар өздөштүрүп жаткан окуу материалынын мүнөзүнө жараша тиешелүү милдетти аткарууга тийиш. Эгер сабактын максаты лексикалык минимумду өздөштүрүү болсо, анда көчүрүп жазууга багытталган көнүгүүлөр окуучулардын эске тутуусуна таасир этүү милдетин көздөйт. Мындай учурда мугалим мурун өздөштүрүлгөн лексикалык минимумдардын базасында түзүлгөн чакан текстти доскага жазып, жаңы өздөштүрүлгөн сөздөрдүн ордуна көп чекит аркылуу бош калтырат. Же болбосо жаңы өздөштүрүп жаткан сөздөрдү доскага өзү жазып көрсөтөт. Окуучулар аларды көрүп, окуп, оозеки айтып өздөштүргөндө пайдаланылган сүрөттөрдү көрсөтөт.

Мунун атын ким айтат?

Атаганды ким жазат?

Жазсаң айтам ырахмат.

Бир окуучу айтат, экинчи окуучу аны доскага жазат. Мындай көнүгүүлөр менен мугалим окуучуларды сөздүк, эске тутуу диктантын жазууга даярдаса болот. Эгерде сабактын максаты жаңы сөздөрдү эмес, грамматикалык форманы өздөштүрүүгө арналса, андай көнүгүүлөр ошол багыттагы окуучулардын билимин тереңдетүүгө тийиш. Мындай учурда сөздөр грамматикалык формасыз доскага жазылат. Окуучу аларды грамматикалык мыйзам ченеминде тартипке келтирет.

Мен ата, апа, оорукана, мектеп, иштейт.

Окуучу бул сөздү катыштырып сүйлөм түзөт.

Менин апам ооруканада иштейт,

Атам мектепте мугалим.

Окуучулардын бөтөн тилдеги жазуу речин калыптандырууда диктанттын түрлөрүн системалуу пайдалануунун мааниси чоң. Бирок, бөтөн тилди үйрөтүүдө жазылуучу диктанттын көлөмүнөн кескин айырмаланылат. Анткени, бөтөн тилди окутууда жазуу үчүн окуу убактысынын минималдык өлчөмү гана жумшалат. [3, 78б]. /Б. Култаеванын “Кыргыз тилин бөтөн тил катары окутуу методикасы” атуу адабиятта бөтөн тилди үйрөтүү сабагындагы убакыт кептик ишмердүүлүктүн түрлөрү боюнча төмөндөгүдөй бөлүштүрүлөт.

Кептик ишмердүүлүктүн түрлөрү	угуу	сүйлөө	окуу	жазуу
Сабактагы убакыт % менен	40%	30%	20%	10%

Албетте, бөтөн тилди окутуу сабактагы убакыттын мындай бөлүштүрүлүшүн абсолюттук чындык катары кароого болбойт. Ошентсе да бөтөн тилди окутуунун дүйнөлүк масштабындагы таанылган коммуникативдүү багытты сабактагы убакыттын максималдык өлчөмүн оозеки кепке ыйгарууну талап кылат. Анын үстүнө жазууга сарпталуучу убакыттын бөксөсү үйгө берилген жазуу мүнөзүндөгү тапшырмалар менен башкача айтканда сабактан тышкаркы убакыт менен толукталууга тийиш.

Эгер убакытты бөлүштүрүүнүн илимий жактан негизделген жогорку пропорциясына ориентир жасганда сабактагы 45 минутанын 4,5 минутасы гана жазуу иштерине жумшалууга тийиш. Демек, бөтөн тилди үйрөтүү сабагында жазылуучу диктанттык көнүгүүлөр текшерүү жана чыгармачылык диктантан башкасы 5-6 минуталык убакытка ылайыкталуу керек. Андай диктанттар катары төмөнкүлөрдү эсептөөгө болот. [4].

1. Көрүү диктанты. Жазылууга тийиш болгон сөздөр, сөз айкаштары, сүйлөмдөр адегенде доскага, плакатка жазылат.

Окуучулар таанышкандан кийин өчүрүлөт. Окуучулар көргөндө эстеп калган тил кубулуштарын жазышат.

2. Угуу диктанты. Окуучулар мурун өздөштүргөн, же мурун окуп келген байланыштуу тексттин мазмунун пайдаланып, өз алдынча диктант жазышат.

Диктанттын жогоруда аталган дээрлик бардык түрлөрү окуучуларды жазма кепке машыктыруу максатын көздөйт. Бөтөн тилдеги жазуу кептик ишмердүүлүгүнүн калыптанышы окуучулардын кептик көнүгүүлөрдү аткаруу деңгээлинен көрүнөт. Кептик көнүгүүлөр системасындагы окуучулар үчүн кызыктуу жана жөнөкөй жазуу иштеринин формалары болуп кат, куттуктоо тексттери болуп эсептелинет.

Жыйынтыктап айтканда улуттук мектептердеги окуучуларга кыргыз тилинде ой жүгүртүүсүн өстүрүү, сөз байлыгын кеңейтүү, эркин пикир алмашуу деңгээлине жеткирүү менен туура, так сүйлөөгө, жазууга көнүктүрүү болуп эсептелет эмеспи. Андыктан бөтөн тилде куттуктоо жана каттын тексттерин жазуу үчүн окуучулар ошол тилдин ээси болгон элдин улуттук этикетин өздөштүрүүгө тийиш.

Адабияттар:

1. Быстрицкая Е.П., Персинова В.А. Формирование навыков письменной речи // Русский язык в школе. 1972, №3.
2. Култаева Б. Кыргыз тилин бөтөн тил катары окутуунун методикасы. Б., 2003, 164-б.
3. Рожкова Г.И. Методика преподавание русского языка как иностранного: Спецкурс. Иркутск, 1973.
4. Общая методика обучения иностранным языкам. Хрестоматия. (ред коллегия: Бим И.Л., Леонтьев А. А., Мотика Е.И. и др. М., 1991.).

Рецензент: доктор философских наук **Үтүров К.**